

BAYBURTLU ZİHNİ'NİN (1797–1859) MEŞHUR BİR KOŞMASINA TAHLİLİ BİR BAKIŞ

An Analytical Approach to a Famous Koshma of Zihnî of Bayburt (1797–1859)

Doç. Dr. Turgut KARABEY*

ÖZET

Bayburtlu Zihnî'nin, Klasik Osmanlı Edebiyatı alanında aruzla yazdığı şiirleri bir divan teşkil etmesine rağmen, o, az sayıdaki hece vezniyle kaleme aldığı manzumeler sayesinde şöhret bulmuş ve daha çok halk edebiyatı sahasının edebî tesir ve estetik bakımından önemli saz şairlerinden biri sayılmıştır. XIX. asırda yaşamıştır. Bu yazıda onun antolojilere giren ve ders kitaplarında yer alan meşhur bir koşması şekil ve muhteva bakımından tahlil edilmeğe çalışılıyor. Zihnî bu şiirinde, 1828 yılında memleketine döndüğünde Rusların burada yaptığı faciaları yerinde görerek dolaylı olarak samimi bir şekilde hikâye ile anlatır. Eserdeki hikâye unsurları ancak dikkatli okuyucu tarafından fark edilebilmektedir. Şiirde yer ve tarih belirtilmediği için bu eser, tarihî olmaktan çıkarak evrensel bir mesaj taşır. Bu da eseri ölümsüz kılar. Zihnî'nin bu koşması, şehir hakkında yazılmış örneği az görülen muhteva yönünden başarılı bir ağıttır. Tamamen matem havası taşıyan manzume durakları genellikle 6+5 olan 11 hece vezniyle yazılmıştır. Şiirde büyük bir ahenk ve klasik edebiyattan alınmış unsurlar dikkati çeker. Edebî ve tarihi bilgi birikimine sahip olan üst düzey bir okuyucu ancak bu şiirdeki anlam tabakalarına ulaşabilir. Bu bakımdan Zihnî'nin bu şiiri, bir kültür şiiri olarak kabul edilir.

Anahtar Kelimeler

Bayburtlu Zihnî, koşma, ağıt, tahlil, anlam tabakası.

ABSTRACT

Zihnî of Bayburt has earned fame for his few verses with syllabic meter (6+5=11) and has been considered one of the important bards of folk literature in terms of literary effectiveness and estheticism although his poems written in *aruz* form a *divan* in classic Ottoman literature. He lived in the nineteenth century. This article attempts to analyze one of his *koshmas* in terms of both form and content, which has been anthologized and reprinted in school books. In this poem, Zihnî sincerely but indirectly narrates Russian massacre in his hometown where he returned in 1828. Elements of narration can only be realized by a careful reader. The poem carries a universal message because no place and time are mentioned, which makes it immortal. This *koshma* of Zihnî is a rare urban elegy successful for its content. It attracts the reader with its great harmony and elements taken from classic literature. Only a reader who has a great accumulation of knowledge about literature and history could reach the levels of meaning in this poem. Therefore this poem of Zihnî is considered to be a poem of culture.

Key Words

Zihnî of Bayburt, koshma, elegy, analysis, level of meaning

Giriş

Mahalî şair ve yazarların, ortaya koydukları edebî mahsuller ve onların şöhreti, genellikle buldukları bölgede kalır. Edebî değeri üstün olan büyük sanatkarların tesiri ve şöhreti, değişik vesilelerle büyük kültür merkezlerine nakledildiği zaman, o sanatkar bulunduğu bölgenin dışında da tanınmaya başlar. Mahallî sanatkar iken, bütün milletin tanıdığı ve sevdiği millî sanatkar olur. İşte bu nadir şahsiyetlerden biri de Bayburtlu Zihnî'dir.

Zihnî, XIX. asırda yaşamış, daha zi-

yade halk edebiyatı sahasının edebî tesir ve estetik bakımından önemli saz şairlerinden biridir. Onun, Klasik Osmanlı Edebiyatı alanında aruzla yazdığı şiirleri (oğlu Ahmed Revâyi tarafından eski harflerle neşredilmiştir: Zihnî, Divan 1293 / 1876; Sakaoğlu 1988: 20) daha fazla olmasına rağmen, o, çok az sayıda hece vezniyle söylediği şiirlerle şöhret bulmuştur (Köprülü 2004: 475). Zihnî, meslektan yetişmiş hakiki bir âşık olmakla beraber, Âşık Edebiyatı'nın bütün hususiyetlerini ve temayüllerini temsil eder.

* Ataturk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum. tkarabay@gmail.com

A. Hayatı

Bayburtlu Zihni, Hacı Osman isminde birinin oğludur. 1797 yılında Bayburt'ta doğmuştur (Sakaoğlu 1988: 1; Sakaoğlu-Alptekin 1990: 10). İlk tahsiline doğduğu yerde başlayan Zihni, bir müddet Erzurum ve Trabzon medreselerinde okuduktan sonra 1815'de İstanbul'a gitmiştir. Burada on yıl kadar kalarak yazdığı şiirleriyle dikkati çekmiş ve devrin bazı ileri gelenlerin hizmetinde bulunmuş ve rütbe almıştır. 1828'den sonra memleketine dönen Zihni, Ruslarla yapılan harbin facialarına da şahit olmuştur. 1834'te hacca gitmiş, dönüşte Mısır'a uğramıştır. İstanbul'da Sultan Abdülmecid'e bir cülûsiyye kasidesi takdim etmiştir. Akdağ ve Erzurum'da bazı görevler yaptıktan sonra 1844'te İstanbul'a gelen Zihni, Akkâ meselesi sebebiyle oraya giden donanmada bulunmuş ve Reşit Paşa'nın divan kâtipliğini yapmıştır. İstanbul'a dönüp bir müddet kaldıktan sonra 1847'de Hopa müdürlüğüne, oradan Karaağaç müdürlüğüne ve sonra da Of mal müdürlüğüne atanmıştır. 1851'de Erzurum'a gelen şair, bir yıl kadar Erzincan'da bir görev yaptıktan sonra Bayburt'a gelmiştir 1855'de tekrar Trabzon'da bulunan Zihni, dört yıl sonra memleketine dönmek üzere yola çıktıysa da yolda hastalanmış. Trabzon yakınında bulunan Holasa köyünde 1859 yılında ölmüştür (Köprülü 2004: 473-474).

Zihni, iki defa evlenmiştir. İlk eşinden Ahmet Revâyi adında bir oğlu olmuştur. Bu zat hoca ve şairdir. İkinci eşiyle Akkâ'da evlenmiş ve İstanbul'da ayrılmıştır (Sakaoğlu-Alptekin, 1990: 13).

B. Edebî Şahsiyeti

Zihni'nin hayatı hakkında yukarıda verdiğimiz kısa malumat, onun fikri hazırlığı ve edebî terbiyesinin tekâmülü hakkında bize yeterli bilgi vermektedir. İyi bir tahsil elde ettiği ve muhtelif kültür merkezlerinde bulunarak oralarda tanıdığı ilim ve sanat adamlarıyla tanışarak bilgi ve tecrübesini artırdığı anlaşıyor. Devrin bilgili ve önemli aydınla-

rından sayılan Zihni'de, ayrıca doğuştan gelen kabiliyet ve sanat istidadı bulunmaktadır. Bu hususiyetleri şiirlerinde görülür. Osmanlı Edebiyatı'nın büyük üstatlarını çok iyi bilen ve onların şiirlerine nazireler yazma cesaretini gösteren Zihni, tıpkı klasik şairler gibi divan tanzim etmiştir. O saz şairi olmaktan çok divan şairi olmak istemiştir. Devrinde, batılılaşma cereyanının tesiriyle divan şiiri gözden düştüğü için onun bu çabaları boşa gitmiştir. Hayret edilecek şey şu ki, onu bugün edebiyat âleminde ebedi kılan aruzla yazdığı şiirler değil, beğenmediğini tahmin ettiğimiz, halk edebiyatı alanında hece vezniyle yazdığı az sayıdaki şiirleridir. Gerçi bu tarz şiirlerinde klasik edebiyatın gölgesi açıkça fark edilmektedir. Onlardan da bilhassa:

Vardım ki yurdundan, ayağ götürmüş,
mısraıyla başlayan Şehnâz Divan bestesi, Zihni'ye İstanbul'un edebî çevrelerinde de büyük bir şöhret kazandırmıştır (Köprülü 2004: 475). İşte biz bu yazımızda, Zihni'yi ölümsüz kılan, antolojilerde yer alan ve ders kitaplarına örnek olarak alınan onun bu şiiri üzerinde duracağız. (Edebiyat dünyasında, genellikle şairlerin bazı şiirleri yahut bir mısra ve beyitleri okuyucuların hoşuna gider. Zihinlerden silinmez, ağızlarda söylenir. Eskiler böyle mısralara "mısra-ı berceste" derlerdi. Bu tarz şiirler şairlerle aynileştikinden dolayı, bu şiir söylenince, o şair hatıra gelir, şairin adı geçince hemen akla o şiir gelir. Meselâ, Kanûni Mersiyesi, Bâki'yi; Su Kasidesi, Fuzûlî'yi; Otuz Beş Yaş Şiiri, Cahit Sıtkı Tarancı'yi; Çile, Sakarya Türküsü, Necip Fazıl Kısakürek'i; Bayrak, Fetih Marşı, Arif Nihat Asya'yı hatırlattığı gibi; *Vardım ki yurdundan ayağ götürmüş* mısraıyla başlayan koşmayı işitince hatıramıza hemen Bayburtlu Zihni gelir.) Şekil ve muhteva yönünden bu şiiri tahlil etmeğe çalışacağız. (Bu şiirin daha önce modern metotla yapılmış, başarılı diğer bir tahlili için şu makaleye bk: Köktürk 2003: 170-178).

C. Bir Şiirin Tahlili

Tahlil etmeğe çalışacağımız şiirin metni ise şudur:

Koşma

1

Vardım ki yurdundan ayağ götürmüş,

Yavru gitmiş, ıssız kalmış otağı.

Câmlar şikest olmuş, meyler dökülmüş,

Sâkiler meclisten çekmiş ayağı.

2

Kangı dağda bulsam ben o marâlı,

Kangı yerde görsem çeşm-i gazâlı,

Avıcılardan kaçmış, ceylan misâli,

Göçmüş dağdan dağa, yoktur durağı.

3

Lâleyi, sümbülü, gülü hâr almış,

Zevk u şevk ehlini âh u zâr almış,

Süleymân tahtını, sanki mâr almış,

Gama tebdil olmuş, ülfetin çağı.

4

Zihnî dehr elinden her zamân ağlar,

Sordum ki, bağ ağlar, bâğbân ağlar.

Sümbüller perişân, güller kan ağlar.

Şeydâ bülbül terk edeli bu bâğı

Bayburtlu Zihnî

(Köprülü 2004: 486; Bu şiirde görülen diğer nüsha farkları için şu kitaba bakınız: Sakaoğlu 1988: 81–83).

Yukarıda metnin tamamını verdiği-miz Bayburtlu Zihnî'nin koşma tarzında yazdığı bu şiiri, şekil ve muhteva bakımında şu şekilde tahlil edilebilir:

1. Şekil Bakımından

Görüldüğü üzere şiir, halk edebiyatı nazım şekillerinin esasını teşkil eden dört mısralık bentlerden veya daha yaygın bir ifadeyle dörtlüklerden meydana gelmiştir. Şiirin tamamı ise dört benttir.

Şiir, genellikle durakları 6+5 olan 11'li hece vezniyle yazılmıştır. Bu vezin halk şairlerince çok sevilir ve bu sebeple şiirde onların çok kullanmayı tercih ettikleri bir vezindir.

Şiirin kafiye şeması şöyledir:

1

----- a... götür+**müş** (redif)

----- b...ot+**ağ** (tam kafiye)+1 (redif)

----- a...dökül+**müş** (redif)

----- b...ay+**ağ** (tam kafiye)+1 (redif)

(Bu dörtlüğün, birinci ve üçüncü mısralarının sonunda sadece (**müş**) redifi var. Ancak (**götür**) ve (**dökül**) kelimelerindeki “ö ve “ü” sesleri kafiye yerine geçmektedir. Bu mısralarda dış kafiye, iç kafiye ile telafi edilmiştir.)

2

----- c mar+**âlı** (zengin kafiye)

----- c gaz+**âlı** ((zengin kafiye)

----- c mis+**âli** (zengin kafiye)

----- b dur+**ağ** (tam kafiye)+1 (redif)

3

----- d hâr (zengin kafiye) **almış** (redif)

----- d zâr (zengin kafiye) **almış** (redif)

----- d mâr (zengin kafiye) **almış** (redif)

----- b ç+**ağ** (tam kafiye)+1 (redif)

4

----- e zamân (zengin kafiye) **ağlar** (redif)

----- e bâğbân (zengin kafiye) **ağlar** (redif)

----- e kan (zengin kafiye) **ağlar** (redif)

(“kan” kelimesindeki “a” sesi kısa olduğu halde burada “zamân, bâğbân” kelimelerindeki uzun seslilerin tesiriyle uzun okunmalıdır.)

----- b b+**ağ** (tam kafiye)+1 (redif)

(“bâğı” kelimesinde “â” uzun sesli olmasına rağmen üsteki dörtlüklerden ilkinin ikinci ve dördüncü mısranda diğerlerinin sonunda yer alan “otağı, ayağı, durağı, ağı ve çağı” kelimelerinde, kısa sesli “a” ünlüsüyle bu uzun sesli (â) harfi kafiye harfleri arasında yer aldığından dolayı o kısa seslilerin tesiriyle kısa okunmalıdır.)

Zihnî'nin, bu şiirinde kuvvetli bir ahenk vardır. Şair bu ahengi daha ziyade kafiye ve rediflerle temin etmektedir. Halk şiirinde daha çok yarım kafiye kullanılırken burada şairin klasik şiirden kazandığı tecrübeden dolayı zengin kafiye görülmektedir. Şiirde bu ahengi sağlayan unsurlardan biri de, şairin bu şiire dâhil ettiği “câm, sâkî, gazâl, misâl, lâle, hâr, perişân, bâğbân, âh u zâr, Süleymân ve mâr” gibi bünyesinde uzun hece bulunan kelimelerdir. Zihnî'nin çoğu mazmun olan bu kelimeleri şiirde başa-

rılı bir şekilde kullanması, onun klasik edebiyata vukufuna ve estetik bir zevk-i selime ulaştığına delalet eder.

Şiirin nazım şekli koşma ise de muhteva bakımından türü ağıttır. Ağıt, genellikle şahıslar için söylenirken burada şair, şehre ağıt yakmıştır. Şiirin tamamına hâkim olan matem havasından bunu sezmemektedir. Şiirin türü, ağıt olma özelliğini üçüncü ve bilhassa dördüncü bentlerdeki “zâr almış, zamân ağlar, bâğbân ağlar, kan ağlar” kafiye ve rediflerden de çıkarabiliyoruz (Köktürk, Şahin, 2003: 174)

2. Muhteva Bakımından

Bu gün Zihni'nin bu şiiri, 1828'deki Rus istilası geçtikten sonra Bayburt'a döndüğü zaman yazdığını biliyoruz. Şair bu manzumesinde, harabeye dönmüş anayurdunun elemlerini ve acılarını inleyerek samimi bir şekilde anlatır (Köp-rülü 2004: 475).

Şiirin konusu mensur olarak şöyledir:

1. Sahiplerinin göç ettikleri, bir yurda vardım. Sanki burayı ben ilk defa görüyorum. Burası âdeta eskiden vahşilerin aniden saldırmaları sonucu göçebelilerin çoluk çocuklarını alarak kaçtıkları ve en önemli eşyaları olan otağı yani çadırlarını bıraktıkları bir yere benziyor. Çünkü etrafa kadeh kırıkları saçılmış ve yerlere içlerindeki içecekler dökülmüştü. Meclisi düzenleyen ve meclistekiler hep gitmişler. Burası bugün, eski vahşi insanların saldırısına uğramış gibi.

Şair, Bayburt'taki evlerin konumuyla dağlardaki çadır arasında bir benzerlik bulmuştur. Bayburt'un etrafındaki tepeler üzerine kurulan evler ve önünde oynayan çocuklar, dağlarda önünde insanların bulunduğu otağı yani çadırları andırmaktadır. Bu dörtlükte, ani baskınlar sonucu terkedilmiş otağla, aynı akibete uğramış Bayburt evleri arasında bir mukayese yapılmıştır. İnsanların yerini yurdunu terk ettiğinden, burasının ıssız ve evlerin içindeki eşyaların kırılıp döküldüğü ve yağmalandığı manzarası,

çok canlı bir şekilde okuyucuya hissettiriliyor. “Câmlar, meyler, sâkiler meclis vs.” gibi kelimelerle bir zamanlar burada insanların huzur içinde yaşadıklarını ima etmektedir. Şiirin hemen ilk bendinde klasik şiirin etkisi görülmektedir. Bu dörtlüğün sonundaki “ayağ” kelimesi tevriyeli kullanılırken ilk mısradaki “ayağ” kelimesiyle cinas yapılmıştır. Ayrıca “ayağ, câmlar, meyler, sâkiler, meclis, çekmiş” gibi kelimeleri tenasüp sanatını oluşturur.

Birinci dörtlük, şiirin bir nevi giriş kısmıdır.

2. O ahu gözlü, ceylan gibi insanları hangi dağda bulurum, onları nerede görebilirim? Yerde durmayan ceylanlar gibi avcılardan kaçmış, dağdan dağa göç etmişler.

Bu kısımda bölge insanı tasvir edilirken “marâl, gazâl ve ceylan” gibi kelimelere başvurulmuş. Bunlarla Bayburt halkının kimseye zarar vermeyen iyi insanlar olduğu vurgulanırken onlara saldıran kimseler avcıya benzetilmiştir. Avcılar, edebiyatta zalim kimsenin sembolüdür. Şiirde istiare yoluyla “marâl, gazâl ve ceylan” kelimeleriyle Bayburt halkına işaret edilmektedir. Bu iyi insanlar, yerlerini ve yurtlarını terk etmişler. Duraklayacakları bir yerleri de kalmamıştır. Şair bu dörtlüğün birinci ve ikinci mısranın başında Eski Anadolu Türkçesinde bugün “hangi” kelimesinin yerine kullanılan “kanı” kelimesini özellikle kullanmıştır. Tekrir sanatı ile birlikte, “Kanı” kelimesinin ilk hecesi ile “kan” çağrışımına gidilmiş ve “avcı” kelimesiyle alaka kurularak iham-ı tenasüp sanatı oluşturulmuştur. Burada çok kan döküldüğü ima edilmektedir.

3. Eskiden lâle, sümbül ve gül dolu olan yerleri şimdi dikenler kaplamış yani bağlık ve bahçelik olan yerler dikenlik haline dönüşmüştür. Bu güzel yerde daha önce zevk ü safa sürülürken bugün buralarda âh u zâr yani ağlayıp inlemeler işitilmektedir. Sanki Süleyman'ın tahtını yılanlar işgal etmiş, dostluk çağı

da gama tebdil olmuş. Eskiden burası bağılık ve bahçelik iken bugün buraya düşman ayağı bastıktan sonra dikenlik ve harabe olmuştur. Mutlu günlerin yerini gamlı ve kederli günler alarak sanki Süleyman'ın tahtı yılanların hücumuna uğramıştır. Hz. Süleyman'ın kıssasına telmih var

İkinci ve üçüncü bent ise şiirin gelişme bölümüdür.

4. Zihni dehrin yani zamanın elinden, onun zulümlerinden dolayı ağlar, inler. Zamandan şikâyet eder. Sordum: hem bahçe ağlıyor, hem de bahçıvan ağlıyor. Deli, âşık bülbül bu bahçeyi terk ettiğinden beri, sümbüller perişan, güller de kan ağlıyor. Şair, zamandan, talihten yakınmaktadır. Onun da güzellikleri ortadan kaldırdığını savunuyor. Gerek klasik gerekse halk şiirinde şairler zamandan şikâyet ederler. Her menfi hareketi ondan bilirler. Beyitte bu tema var.

Son dörtlük şiirin sonuç bölümünü teşkil eder.

Sonuç

Şair, daha önce çok iyi tanıdığı memleketinin düşman tarafından harap edildiğini ve halkın burayı terk ederek perişan olduğunu belirtir. Bu memleket âdeta ona başka bir yer intibamı vermektedir. Zihni, sosyal bir acıyı, oldukça sanatkârane ifade etmiştir. Şair bütün bunları tahkiye üslubuyla başarılı bir şekilde anlatır. Şiire kısa bir hikâyenin ustalıkla yerleştirildiğini seziyoruz. Hikâyenin unsurları olan anlatıcı (bu şiirde birinci şahıs.), zaman, mekân ve olaylar bu manzumede fark edilmektedir.

Şiirde zengin bir ahenk hissediliyor. Şiirin tamamına matem havası hâkim olduğundan tür bakımından ağıt demek gerekir. Manzumede klasik edebiyatın bazı mazmunları yer almaktadır. Kapa- lı heceler fazla görülmektedir. 6+5=11'li hece vezni, şiirde ustalıkla kullanılmıştır. Tasvirler oldukça canlıdır. Manzumede hayal zenginliği var. Kelimelerin cinsi bakımından şiirde göze çarpan ilk

husus, olumsuz fiillerin çok kullanılarak şehrin harap oluşunu ve oradaki insanların çektiği acıları hissettirmeye çalışılmasıdır. Şiire hâkim olan ıstırabın doruk noktasını vurgulamak için, şair son bentte dört defa "ağlar" fiiline yer vermiştir. Klasik şiirde ve halk şiirinde çokça görülen zamandan şikâyet, bu manzumenin sonunda yer almaktadır.

Zihni'nin bu şiiri, hangi tarihî hadise üzerine yazdığını biz bugün kayıtlardan bulabiliyoruz. Ancak şair, manzumesinde o hadiseye doğrudan işaret etmez. Bu da şiiri tarihî metin olmaktan çıkararak onu evrensel bir metin hâline getirmiştir (Köktürk 2003: 178). Böylece her olumsuz hadise karşısında onu okunur kılmaktadır. Zihni, bu yönden şiirine ustalıkla evrensel mesaj yerleştirmiştir. Bu şiirsellik vasfı, onu büyük sanatkar kılmaktadır. Ancak kültürlü okuyucu edebî ve tarihî bilgi birikimiyle bu şiirdeki anlam tabakalarına nüfuz edebilir. Bu özellik de, Zihni'nin bu şiirinin kültür şiiri olduğuna işaret eder (Kültür şiiri hakkında daha geniş bilgi için şu makaleye bk: Karabey 2006: 107-120).

KAYNAKÇA

- Karabey, Turgut (2006), "Kültür Açısından Divân Şiirine Bir Bakış", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* (İzmir) 12, 107-120.
- Köktürk, Şahin (2003), "Bayburtlu Zihni'nin Bir Koşmasının Ontolojik Analiz Metoduyla İncelenmesi", *Milli Folklor*, 60, 170-178.
- Köprülü, M. Fuad (2004), *Saz Şairleri I-V*, 3. Bs, Ankara.
- Sakaoğlu, Saim (1988), *Bayburtlu Zihni*, İstanbul.
- Sakaoğlu, Saim - Ali Berat Alptekin (1990), *Bayburtlu Zihni Bibliyografyası*, Ankara.
- Özege, Seyfettin (1978), *Bağış Kitapları Kataloğu 1-2*, (Hzl.): Ali Bayram-M. Sadi Çögenli, Erzurum.
- Zihni (1293 / 1876), *Divan*, Süleyman Efendi Matbaası, İstanbul.